

İlyas Efendiyev'in Piyeslerinde Vuslat Teması

Nisa OKUMUŞ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: İnceleme Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 29.04.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 21.05.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1475170

ÖZET

İlyas Efendiyev (1914-1996), 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan edebiyatının güçlü bir nesir ve piyes yazarı olarak bilinmektedir. Efendiyev, klasik ve modern sanatın izlerini taşıyan zengin bir edebî mirasa sahiptir. 1960'lı yılların kısmi de olsa demokratik atmosferi Sovyet edebiyatının gelişmesine olanak sağlamıştır. İlyas Efendiyev sırf dönemin alt yapısını hazırlayan sanatkârlardan biridir. Efendiyev, eserleri ile Çağdaş Azerbaycan edebiyatına büyük katkılar sağlamış ve yenilikler getirmiş; edebiyatı konu, biçim ve içerik bakımından geliştirmiştir. İlyas Efendiyev Azerbaycan tiyatro tarihinin en az 50 yılına damga vuran en önemli isimdir. Piyeslerinde ele aldığı konulara, kaleminin gücüne ve Azerbaycan sahnesinde en fazla oynanan eser sayısına göre "İlyas Efendiyev Tiyatrosu" olarak adlandırılan bir dönem oluşturmuştur. Çalışmamızda İlyas Efendiyev'in "Mahni Dağlarda Kaldı", "Hükümdar ve Kızı", "Sevgililerin Cehennemde Vuslatı" ve "Tenha İğde Ağacı" isimli dört piyesinde vuslat teması ele alınmıştır. Asıl konusunu tarihten alan bu piyeslerin savaş, kahramanlık, ayrılık, aşk gibi temaları vardır. Aynı zamanda, adı geçen piyeslerde sevgililerin kavuşması anlamına gelen vuslat teması dikkat çekmektedir. Fakat bu tema sadece sevgiliye vuslat olarak değil vatana, geçmişe, aile bireyelerine, ağaca, toprağa vuslat olarak görülmektedir. Efendiyev piyeslerinde vuslat kavramının farklı anlam yükleri olduğu, vuslatın boyutunun değiştiği ve hatta vuslatın ölümlerle birlikte anılması, ayrıca hicran ile vuslatın birbiriyle olan döngüsü bu konuyu inceleme ihtiyacı doğurmuştur. Çalışmamızda İlyas Efendiyev'in dört piyesi ayrı ayrı başlıklar altında değerlendirilerek bu eserlerdeki vuslat temasının boyutları ve işlenme şekilleri incelenmiştir.

Content of this Journal is licensed under
Creative Commons Attribution NonCommercial
4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Anahtar kelimeler: İlyas Efendiyev, piyes, vuslat, aşk, vatan.

* Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu. E-mail: okumusnisa@gmail.com, ORCID Id: 0009-0007-2926-0526

The Theme of Reunion in İlyas Efendiyev's Plays

ABSTRACT

Ilyas Efendiyev (1914-1996) is known as a prominent prose and playwright of Azerbaijani literature from the second half of the 20th century onwards. Efendiyev possesses a rich literary legacy carrying traces of both classical and modern art. The partially democratic atmosphere of the 1960s facilitated the development of Soviet literature, with Efendiyev being one of the artists who laid the groundwork for that era. Through his works, Efendiyev made significant contributions to contemporary Azerbaijani literature, introducing innovations and advancing literature in terms of subject matter, form, and content. He stands as one of the most influential figures in the history of Azerbaijani theater for at least fifty years. His plays have given rise to a period known as the "Ilyas Efendiyev Theater," characterized by the themes he tackled, the power of his pen, and the sheer number of his works frequently staged on Azerbaijani platforms. In our study, we examine the theme of reunion (vuslat) in four of Ilyas Efendiyev's plays: "The Song Remained in the Mountains," "The Sovereign and His Daughter," "The Reunion of Lovers in Hell," and "The Lonely Mulberry Tree." While these plays draw their primary subjects from history, they encompass themes of war, heroism, separation, and love. Moreover, the theme of reunion, signifying lovers' reunion, is evident in these plays. However, this theme is not limited to the reunion of lovers but is perceived as reunion with the homeland, the past, family members, trees, and the land. In Efendiyev's plays, the concept of reunion carries different layers of meaning, its dimensions shift, and sometimes reunion is associated with death. Furthermore, the cycle of separation and reunion, along with longing, necessitates an examination of this topic. In our study, Efendiyev's four plays are evaluated under separate headings, focusing on the theme of reunion in each work.

Keywords: Ilyas Efendiyev, play, reunion, love, homeland.

GİRİŞ

İlyas Efendiyev (1914-1996), 20. yüzyılın ikinci yarısında yükselişe geçen Azerbaycan tiyatro tarihine damga vuran en önemli isimdir. "1956'da SSCB'de uygulanan genel af yasasından sonra ülkede hissedilmekte olan kısmi demokratikleşme özellikle 1960'lı yıllarda edebiyata da yansımaya başlar" (Barmanbay, 2020a: 17). Bu dönemde yazılan eserlerin, sosyalizm realizmi çerçevesinde yazılanlarla aynı olmadığı görülmektedir (Morkoç, 2022: 42). İlyas Efendiyev, sırf bu dönemde "1960'lar" olarak Azerbaycan tarihinde kendine önemli bir yer edinen dönemin alt yapısını hazırlayan sanatçılardan biridir. Çalışmamızda, İlyas Efendiyev'in dört tiyatro eserinde "vuslat" konusu işlenmiştir.

Vuslat sevgililerin kavuşması demektir. İlyas Efendiyev'in piyeslerinde vuslat teması hep işlenmiştir ama ayrılıklar nihayete varamamıştır. İskender Pala'nın vuslat üzerine söylediği "Aşık kalpler, kavuşmaktan çok ayrılığı ister. Bunun nedeni kalbin kavuşmayı bir kez, ayrılığı ise her zaman yaşamak için yaratılmış olmasıdır" (Özbalık, 2020: 132) sözünü hatırlamak çok yerinde olacaktır. "Vuslatın kıymeti tezatlar yoluyla daha da belirginleşir. Vuslat, hicran/ayrılık varsa vardır. Her ayrılığın sonunda bir vuslat/vuslat ümidi ve vuslatın sonunda da bir ayrılık/ayrılık ihtimali söz konusudur" (Kolunsağ, 2023: 69). İlyas Efendiyev'in piyeslerinde de karakterler kavuşmaktan çok ayrılığa meyletmişlerdir. Her karakter için farklı bir ayrılık ve vuslat ümidi işlenmiştir. Piyeslerinde vuslat; bazen sevgiliye kavuşmak bazen toprağına kavuşmak bazen yan yana gelecek iki fotoğraf bazen ise bir ağaca kavuşmak olarak karşımıza çıkmıştır. Cemal Kurnaz'ın da söylediği gibi "Vuslat, sözün bittiği yerdir" (Kurnaz, 2010: 447), "Vuslatın şiiri yoktur" (Kurnaz, 2010: 459). İlyas Efendiyev'in piyeslerinde de sözün bittiği yerde, ayrılığın en can alıcı noktasında vuslat ümidi

doğmuştur. Her ne kadar piyeslerin sonu vuslata varmasa da yani vuslatın bir şiiri olamasa da İlyas Efendiyev edebî gücüyle yüreklerimizde vuslat ışığını yakmıştır.

1. “Mahnı Dağlarda Kaldı” Piyesinde Vuslat

İlyas Efendiyev’in 1971 yılında yayımlanan (İlyas Əfəndiyev Bibliografyası, 2014: 15-24) üç perdelik *Mahnı Dağlarda Kaldı* piyesi, sonu ayrılıkla biten bir aşkı anlatmaktadır. Eserde vuslat teması Nicat ve Şahnaz karakterleri üzerinden işlemiştir. “*Karabağ’da varlıklı bir toprak beyinin kız kardeşi Şahnaz ile yoksul Baltacı Hasan Ali’nin oğlu Nicat’ın sınıfsal ayrımlarına rağmen birbirlerine duydukları aşk üzerinden; Karabağ’ın tarihi, toprak beyliği sistemi, Azerbaycan’ın 1917-1920 yılları arasındaki siyasi durumu, 1917 Ekim devriminden sonra toprak beyliğine karşı duran Azerbaycanlı Bolşevikler ile Azerbaycan’ın bağımsızlığını arzulayan Müsavatçıların birbirleriyle olan mücadeleleri gibi meseleler ele alınmıştır*” (Okumuş, 2023: 91-92). Her ne kadar bu piyes 1917-1920 yılları Azerbaycan tarihine ışık tutarak Karabağ’daki siyasi ve toplumsal durumu gözler önüne serme amacıyla olsa da eserde vuslat teması da dikkat çekmektedir. Bu iki gencin aşkına Karabağ’da Cıdır Düzü ve söyledikleri mahnıları (türkülerini) şahittir. Aralarındaki sınıfsal ayrıma rağmen aşklarına tutunmuş, bir gelecek ümit etmişlerdir. Bu ümit, “vuslat” için Bakü’ye kaçma planları yaptıracak kadar güçlüdür. Piyenin trajedisi de tam bu noktada başlar. Aralarındaki engeller “vuslat ümidini”, bu ümidin sonu ise “ayrılığı” getirmiştir. Nicat ve Şahnaz’ın kaçma girişimleri trajik bir sonun başlangıcıdır. Şahnaz’ın Müsavatçı ağabeyi Büyük Bey bu iki genci yakalayıp Nicat’ı hapis tutar. Nicat’ın cezası ölümdür. Nicat, Çar karşıtı Bolşevik düşüncede bir gençtir. Nicat’la aynı siyasi görüşe sahip Kaçak Bahadır karakteri yanında arkadaşları ile Nicat’ı hapis tutulduğu yerden kaçıtır. Şahnaz’ı da yanlarına almak isterler fakat bulamazlar. Nicat, Şahnaz olmadan kayıplara karışır. Vuslatları yarım kalmıştır. Nicat’ın yokluğu Şahnaz için müthiş sancılı günler getirir. Şahnaz vuslatı, yani Nicat’ı bekleyen bir karakterdir artık. Onun için vuslat Nicat’tır. Bir haber, bir ses bekleyerek günlerini geçirir. Her ayrılığın sonunda bir vuslat ihtimali olacaktır. Bu vuslat ihtimali dört koca yılın ardından ortaya çıkar. Şahnaz’ın özlem dolu günleri artık bitmiş, Nicat geri dönmüştür. Piyenin tam bu noktasında artık vuslatın gerçekleşeceği yönünde yüreklerimizde ışıklar yanarken İlyas Efendiyev bizleri bambaşka düşüncelere sevk eder: Nicat dört yıl önceki Nicat değildir. Dört yıl önceki Baltacı Hasan Ali’nin oğlu artık devrim hükümetinin temsilcisidir. Kaçarak gittiği Karabağ’a Bolşevik askerleri ile güçlenerek döner. Bu güç Nicat’ın zihninde ve kalbinde de değişiklikler yaratır. Nicat, artık sosyal adaletsizliklerin olmayacağı, bir sınıfın diğer sınıfa üstün gelmeyeceği fikrini savunan bir Bolşeviktir ve zenginler, ağalar sınıfına olan nefreti tüm kalbini sarmıştır. Şahnaz Müsavatçı bir aileye sahip olup zenginler sınıfına dahil olduğu için bu kalbini saran nefret Şahnaz’a olan sevgisini de mahveder. Şahnaz vuslat ümidiyle Nicat’ın değişimini, fikirlerini anlayıp benimsemese de sevgisinden dolayı Nicat’ın yanında kalır ve evlenirler. Artık Şahnaz çok sevdiği Nicat’a kavuşmuştur. Nicat’ı beklediği günler geride kalacaktır. Nicat’ın bu değişimini kabullenecektir. Vuslat için her şey hazırken yeni engeller karşımıza çıkar: Nicat’ın babası Baltacı Hasan Ali bu evliliğe şiddetle karşıdır. Çünkü Şahnaz’ın ağabeyi Büyük Bey, yıllar evvel Nicat’ın Karabağ’dan kaçtığı gece Baltacı Hasan Ali’nin evini yurdunu dağıtıp yakmıştır. Baltacı Hasan Ali, Büyük Bey’i namert bir düşman olarak görür. Bu düşmanın kız kardeşiyle evlendiği için Nicat da namuslu bir evlat değildir. Baltacı Hasan Ali derhal bu evliliğin bitmesini, Şahnaz’ın evden kovulmasını ister. Şahnaz, herkesin kendisine düşman gözüyle baktığını düşünür. Çünkü Şahnaz’ın sırtında artık iki tane yükü vardır: Bu yükler devrim hükümetinin temsilcisi Bolşevik Nicat’ın eşi olmak ve Müsavatçı Büyük Bey’in kız kardeşi olmaktır. Şahnaz’ın bu yüklerine bir de ağabeyinin Nicat tarafından yakalatılıp hapis edilmesi yükü eklenir. Nicat için, Büyük Bey vatanına ve halkına ihanet etmiştir (Efendiyev, 2008: 304) ve Şahnaz ne söylese de serbest bırakmayı kabul etmez. Şahnaz karakteri güçlü bir adım atar ve ağabeyi Büyük Bey’i hapishaneden kaçıtır. Şahnaz’ın yardımcıları ile hapishaneden kaçan Büyük

Bey ve eşi Araz'ı geçip kaçmaya çalışırken yakalanırlar. Nicat'ın gözünde Şahnaz vatan hainine yardım eden bir suçluya dönüşür. Burada aşkın dönüşümünü de bizlere İlyas Efendiyeve gösterir. Nicat için bir zamanlar Şahnaz büyük bir aşkın ismi iken artık bu isim suçluya dönüşür. Bu dönüşüm Nicat'ın Şahnaz'a olan sevgisinden dolayı kendisini bile suçlayacak kadar gözünü karartır. Şahnaz suçludur ve Şahnaz'ı sevdiği için kendisi yani Nicat da suçludur. Bu sevgisinden dolayı kendisini cezalandırır ve Şahnaz'ı da kendisini de devrim hükûmetine bildirmeye karar verir. Şahnaz bu dönüşümü/değişimi kabullenmiş bir karakterdir artık ve Nicat'ın kendilerini devrim hükûmetine bildirecek olmasına tepkisiz kalır. Büyük Bey kendisinin değil Nicat'ın kardeşi bile olsa yine de Nicat'ın kardeşliği umursamadan Büyük Bey'i hükûmete teslim edeceğini bilir. Nicat artık gözü kara bir Bolşeviktir. Yine de Nicat'a "Ağabeyim Büyük Bey'i öldürtseydin yüzüme bakabilecek miydin?" diye sorar. Nicat'ın cevabı Şahnaz için son ağır darbe olur. "Ben halk karşısında, gelecek nesiller karşısında adaletle hareket ettiğim için senin karşısında da kendimi alnı açık hissederdim" (Efendiyeve, 2008: 308). Bu cevap ile Nicat karakteri de dönüşümünü tamamlar. Nicat'ın içindeki sevgi, merhamet duyguları yerini daha güçlü duygulara bırakmıştır. Vuslat ümidi ile her şeyi kabullenip yüzleşen Şahnaz bu dönüşümle artık yüzleşemez. Vuslat ümidi artık bitmiştir. İlyas Efendiyeve bu iki gence yine hicranı/ayrılığı yazmıştır. Şahnaz için artık vuslat ümidi değil sırtındaki yüklerinden kurtulma ümidi vardır. Bu kurtuluş Şahnaz için sadece ölümle mümkün olacaktır ve tüfekle kendisini vurur. İlyas Efendiyeve piyes boyunca ayrılıkla sınıdığı vuslatı finalinde bizlere sunar: Şahnaz son nefesini Nicat'ın kollarında verir. Kulaklarında ise dört yıl önce Cıdır Düzü'nde söyledikleri mahnıları vardır. Bu iki gencin aşkının mahnısı dağlarda kalmıştır ve o dağlarda elbet bir gün buluşacaklardır.

2. "Hükümdar ve Kızı" Piyesinde Vuslat

İlyas Efendiyeve'in Mahnı Dağlarda Kaldı piyesinde çokça sınıdığı vuslat diğer birçok piyesinde de aynı sınavı verir. 1991 yılında yayımlanan tek perdelik fakat kendi içerisinde 27 sahneden oluşan ve "yazarın ölümünden 3 ay sonra sahneye konulan" (İsmayılov, 2006: 110) *Hükümdar ve Kızı* piyesinde vuslat teması karşımıza Ağabeyim Ağa karakteri ile çıkar. Ağabeyim Ağa için vuslat ümidi hem sevgiliye kavuşmak hem de vatan toprağına kavuşmak olarak karşımıza çıkmıştır. Aile bireylerinin kaybı ile yarım kalmış vuslatı vardır. Piyeste "temel olarak Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın Ruslara ve Ermenilere güvenmesi sonucunda Karabağ'ın hâkimiyetini Ruslara kaybetmesi ve en nihayetinde de öldürülmesi anlatılır" (Okumuş, 2023: 48). Ağabeyim Ağa; Karabağ Hanı İbrahim Han'ın kızıdır. "Olaylar 18. yüzyılda cereyan eder ve Ağa Muhammed Şah'ın öldürülmesi sonrasındaki süreçle başlar. Karabağ hâkimi İbrahim Han Şuşa'ya dönmüştür. Sarayda hanlık kurtulduğu için kutlamalar yapıyordur ve bu süreçte büyük kahramanlıklar gösterdiği için Saday Şirvan'a Bey unvanı verilmiştir" (Okumuş, 2023: 49). Saday Şirvan karakteri vuslat teması için önemlidir çünkü Ağabeyim Ağa'nın kavuşma ümidi beslediği kişi Saday Şirvan'dır. "İbrahim Han'ın kızı Ağabeyim Ağa ile Saday Bey birbirlerini sevmektedir. Saday Bey'in hükümdar ailesini üç defa ölümden kurtarmasından, gösterdiği cesaretinden çok etkilenen Ağabeyim Ağa, Saday Bey'e onunla nişanlanabileceğini söylemiştir. Bu konuşmanın gerçekleştiği sırada İran hükümdarı Fethali Şah'tan tıpkı tarihte de olduğu gibi İbrahim Han'a bir mektup gelir. Mektupta, Fethali Şah'ın Ağa Muhammed Şah Gacar'ın cenazesinin İran'a gönderilmesinden duyduğu memnuniyet ve Karabağ Hanlığı ile olan ilişkileri ilerletmek için kızı Ağabeyim Ağa'ya talip olduğu yazmıştır" (Okumuş, 2023: 50). İbrahim Han Karabağ hükümdarı olduğunda İran ile ilişkilerini düzeltmek için çabalamıştır. İran'dan gelen elçileri hoş karşılamış, Ağa Muhammed Kaçar'ın cenaze merasimini en uygun şekilde yaptırmıştır. İran Şahı Feth Ali Şah, İbrahim Han'a hediyelerle birlikte bir de İbrahim Han'ın kızı Ağabeyim Ağa'yı saraya gelin istediği ile ilgili bir mektup yazmıştır (Barmanbay, 2020b: 30). Ağabeyim Ağa için ilk ayrılık; babası İbrahim Han'ın İran şahıyla akraba olup saltanatını güçlendirmek, hanlıkları bir araya toplamak için onay verdiği evlilik ile başlar. Saday Bey ile nişanlanmak istediği halde

Karabağ'ın, kendi vatanının geleceği için babasının isteğini yerine getirir ve İran'a gelin gider. Ağabeyim Ağa için ikinci ayrılık bundan sonrasında gelir: Artık vatanından, Şuşa'dan uzakta İran sarayında yaşayacaktır. Ağabeyim Ağa'nın Saday Bey ile olan vuslat ümidi yarım kalır. Kendi vatanına hasret kalır. Ağabeyim Ağa için bir ayrılık daha vardır: Hanlıkların birleşmesi, Karabağ'ın özgürlüğü için Saday Bey'den ve vatanından ayrılıp İran'a gelin gitmesi yeterli olmamış, İbrahim Han Ruslara güvenmiş, Karabağ ve Azerbaycan Rusların sömürgesi hâline gelmiştir. Şuşa işgal edilmiştir. Bu işgaller sırasında Gence Kalesi'nde Cevat Han şehit düşmüştür. Ağabeyim Ağa'nın kız kardeşi Saltanat Beyim de Cevat Han'ın yanında şehit olur. Ağabeyim Ağa'nın sevdikleri ile vuslatı yarım kalır. İlyas Efendiyev, Ağabeyim Ağa üzerinden çokça ayrılık/hasret duygularını, vuslat ümidini/yaşanamayan vuslatı işler. Ağabeyim Ağa için en büyük vuslat ümidi kaybettiği vatanına kavuşmaktır. Sevdiklerinin kaybı ile sınanmaya devam eder: İran ordusu Şuşa'ya yaklaşmıştır ve İbrahim Han, Şuşa Kalesi'ni terk edip dışarıda kamp kurmuştur. Çarın askerleri İbrahim Han ve ailesinin kaldığı çadıra saldırmış ve tüm aileyi acımasızca katletmiştir (Okumuş, 2023: 52). Artık acı bir yas ve vatanın tekrar bağımsız olacağı o güne kavuşabilme ümidi kalır. Ağabeyim Ağa için en büyük vuslat özgür Şuşa'ya geri döndüğü gün yaşanacaktır.

3. "Sevgililerin Cehennemde Vuslatı" Piyesinde Vuslat

İlyas Efendiyev'in bir diğer vuslat temasını işlediği "Sevgililerin Cehennemde Vuslatı" piyesi 1989 yılında yayımlanmıştır ve Azerbaycan'da 1920 sonrası repressiya dönemi, Stalin'in kollektifleşme siyaseti, pantürkizm meselesi, dönemin aydınlarının haksız yargılanma süreçleri gibi meseleler ele alınmıştır (Okumuş, 2023: 93). Vuslat teması ise birbirini seven Humar ve Ayaz Turan karakterlerinin vuslatı arayışlarında işlenmiştir. Piyenin başkarakteri Ayaz Turan bir tiyatro sanatçısıdır ve Hüseyin Cavid'in Şeyh Senan'ını canlandırır. "Bunu o kadar başarılı yapar ki Azerbaycan halkı tarafından "Şeyh Senan'ı arşı âlâya çıkaran sanatkâr" olarak anılır. Ayaz Turan'ın Pantürkist bir yazar olan Hüseyin Cavid'in eseriyle ünlenmesi ÇEKA tarafından olumsuz karşılanır çünkü Ayaz Turan'ın da Pantürkist olduğu düşünülür. Halk düşmanı rolü teklif edilen başka bir piyesi reddedip oynamaması ile hakkındaki devrimci, Pantürkist suçlamaları yoğunlaşır" (Okumuş, 2023: 62). Neticesinde de ÇEKA¹ tarafından takibe alınır ve tutuklanır. Vuslat teması bu noktada karşımıza çıkar. Ayaz Turan tutsak, Humar ise sevdiğinden ayrı, duvarları olmayan tutsaktır. Aralarına hicran/ayrılık girmiştir. Bu ayrılığın vuslata varabilmesi için çok güçlü engelleri aşması gerekir. Çünkü Ayaz Turan hakkında kurşunlanarak öldürülmesi kararı verilir. Vuslata giden yolda artık ölüm vardır. Ayaz Turan'ın başına gelecekleri öğrenen Humar, bu ayrılığa trajik bir son yazmaya karar verir: ÇEKA'dan özel bir izin alır ve üzerinde gelinliği ile Ayaz'ı hapisyanede ziyaret eder. Humar gelinlik giyerek gelmiştir çünkü gelinlik vuslatın habercisidir. Gelinlik, aşıkların kavuşmasıdır ve Humar da oraya Ayaz'a kavuşmaya gitmiştir. Humar, "Ben sensiz yaşayamam, Ayaz. Bu cellâtlar, bu gaddar insanlar bizi yok ettiklerini sanmasınlar! İnaniyorum ki, bizim ruhlarımız, bizim aşkımız başka bir dünyada ebedi olarak yaşayacaktır! Öyle bir dünya ki, oraya cellâtların, gaddarların, insan eti yiyen ejderhaların eli ulaşamayacaktır!" (Efendiyev, 2008: 555) diyerek cebinden onları vuslata götürecek iki küçük hap çıkarır. Ayaz Turan, "Sevgilim! Ebediyete uçalım! Orada bizi bu ebedi dünyanın hiç bitmeyecek güzellikleri bekliyor. Orada bizi sonsuz özgürlük bekliyor!" (Efendiyev, 2008: 555) diyerek bu vuslatı ne kadar çok istediğini gösterir. Sırayla hapları içip birbirlerinin kollarında can verirler. Bu dünyada onları vuslata ulaştırmayan

¹ ÇEKA, Sovyet Rusya'nın istihbarat teşkilatıdır. Yeni rejimin halk tarafından kabul görmesinde görev almışlardır. ÇEKA, Bolşeviklerin devrimi sonrasında süreçte iç savaş kıvılcıklarının yavaş yavaş kendisini gösterdiği dönemde Vladimir Lenin tarafından 20 Aralık 1917 tarihinde kurulmuştur (Çağlak, 2021: 48).

kader, birbirlerinin kollarında son nefeslerini verip öteki hayatta vuslata ermelerini sağlamıştır. Dünyada kaybettikleri özgürlüğü öldükten sonra bulacaklardır.

4. “Tenha İğde Ağacı” Piyesinde Vuslat

İlyas Efendiyev’in 1990 yılında yayımlanan 2 perdelik *Tenha İğde Ağacı* piyesinde de sıklıkla vuslat teması kendisini gösterir. Vuslat teması bu piyeste bambaşka bir boyutta ele alınır. Sadece sevgiliye vuslat değil, daha güçlü duyguların olduğu vatana vuslat, geçmişe vuslat söz konusudur. İlyas Efendiyev “Tenha İğde Ağacı” piyesinde vuslat konusunu sosyal ve millî boyutlara yükeltir. Vatana vuslat, toprağa vuslat, ağaca vuslat bu piyesin en kıymetli taşlarıdır. Piyeste: “Sovyet yönetiminin Azerbaycan üzerindeki sosyokültürel etkisi, Sovyet baskısından dolayı vatanlarını terk etmek zorunda kalan Azerbaycan Türklerinin öz yurtlarına olan hasretleri, 1920-1990 yılları arasındaki süreçte Azerbaycan tarihinin Sovyet yönetimi tarafından bilinçli bir şekilde değiştirilmesi gibi meseleler ele alınmıştır. Piyesin geçtiği dönem Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesine çok yakın bir tarih olan 1990 yılıdır ve olaylar İstanbul’da geçmektedir. Repressiya¹ döneminde öz yurtlarını geride bırakıp İstanbul’a göçen bir ailenin hayatları üzerinden; Azerbaycan’ın Sovyet tarihi ve Karabağ’ın kaderi ele alınmıştır” (Okumuş, 2023: 93-94). Piyeste Azerbaycan’a duyulan özlem ve vatana duyulan kavuşma hasreti, işlenen vuslat temasından biridir. “Kafkaslarda Çarlık Rusya hegemonyasının başlamasıyla Azerbaycan halkı daha fazla sürgün ve göçlere maruz kalmış, dolayısıyla bu olaylar ve etkisi edebiyata en çok yansıyan konular içerisinde yer almıştır” (Barmanbay, 2021: 746). Tenha İğde Ağacı piyesinin kahramanları da zamanında memleketi terk etmeye mecbur kalan Azerbaycanlılardır. Vuslat teması en çok piyesin başkarakteri Kerim Bey ile verilir. “Kerim Bey ve ailesi çok varlıklı oldukları için 1920 Nisan işgalinden sonra mal varlıklarına el konulmuştur. Çadırda yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bir ekmek dahi almalarına izin verilmemiştir. Kulak² sınıfına dâhil edilmelerinden dolayı Kerim Bey’in istediği eğitimi almasına izin verilmemiştir” (Okumuş, 2023: 66). Azerbaycan’ı terk ederler ve İstanbul’da yaşarlar. Kerim Bey’in kendisi de ailesi de öz yurtlarına büyük bir hasret duyarlar. Kerim Bey doğduğu Fuzuli şehrine hasrettir. Bu hasretin de bir vuslat ümidi vardır. Kızı Süreyya bu vuslatı tadabilmek için Azerbaycan’a seyahate gider. İlk durağı babasının doğduğu şehir Fuzili’dir. Fakat hiçbir şey yıllar evvel bıraktıkları gibi kalmamıştır. Her şey eskimiş, babasının evlerinin olduğu yere farklı aileler yerleştirilmiş, babasının anılarında sıklıkla anlattığı kavak ağaçlarının, güllerin yerinde yeller esmiştir. Sadece Kerim Bey’in hasretle yâd ettiği, vuslatla bir tuttuğu iğde ağacı ayakta kalmıştır. “İğde ağacı Kerim Bey’in Azerbaycan’a olan özleminin somutlaşmış hâlidir” (Okumuş, 2023: 67). “Piyeste iğde ağacının yalnızlığı, vatanından uzakta olan binlerce vatanseverin zorlu deneyimlerini ve acılarını evrensel bir şekilde temsil etmiştir” (Şahbazova, 2002: 70). İğde ağacı, Kerim Bey’in vuslat ümididir. Süreyya Azerbaycan’a yaptığı bu seyahat ile hasretini çektiği topraklarına kavuşmuş gibi hisseder. Süreyya karakteri ile bir vuslat gerçekleşir. Bu seyahat sırasında Azerbaycan’da Altay Bey ile tanışmış ve birbirlerine âşık olmuşlardır. Altay Bey ve babası Behbud Bey, Süreyya ile birlikte Türkiye’ye gelirler. Piyesin bu kısmında karşımıza yine vuslat çıkar: Süreyya Türkiye’ye geri dönüp Karabağ’ı tüm gördükleri ile anlatınca Kerim Bey ata yurduna kavuşmuş olur. Bir vuslat daha vardır: Behbud Bey, Kerim Bey’in ata topraklarında bıraktığı ve 50

¹“Repressiya” sözü Türkiye’de “aydın kıyımı”, “kızıl terör veya “kırmızı terör” olarak kullanılmaktadır. SSCB’de Stalin döneminde, II. Dünya Savaşı’ndan hemen önce uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde halk düşmanı suçlaması ile insanlar gözaltına alınmış, kurşuna dizilmiş ya da Sibiryaya’ya çalışma kamplarına gönderilmişlerdir (Dilek, 2019: 27).

² Varlıklı köylülere verilen isim.

yıldır görmediği eski dostudur. Kerim Bey ata topraklarının bir parçası olan dostuna kavuşur. Piyeste işlenen bir diğer vuslat Mehmet Emin Resulzade üzerinden verilir. Türkiye’de Kerim Bey ile Behbud Bey, Mehmet Emin Resulzade’nin mezarına ziyarete giderler. Behbud Bey, Resulzade’nin Azerbaycan’da doğduğu köyden toprak getirir ve mezarına serper. Bu toprak sayesinde Mehmet Emin Resulzade Ankara’daki kabrinde öz yurduyla kavuşur. Piyeste bir diğer vuslat teması Gülnaz karakteri ile verilir. Gülnaz; üniversite öğrencisi genç bir kızdır ve hiç görmediği vatani Azerbaycan’a büyük bir hasret besler. Kendi gibi milliyetçi duygulara sahip Şahseven Türkü olan Ayaz ile tanışır ve evlenmeye karar verirler. Kerim Bey’in diğer kızı Süreyya da Altay Bey ile evlenecektir. Bu iki çift evlendikten sonra Azerbaycan’a yerleşme kararı alırlar. Babaları Kerim Bey’i de yanlarında Azerbaycan’a götürmek isterler. Kerim Bey için de vuslat mümkün olacaktır fakat Kerim Bey geri dönmek istemez. Çünkü hem büyük kırgınlıkları vardır hem de Azerbaycan’da kurulacak bağımsız bir devlet fikrine inanmaz. 1920 yılı sonrası Azerbaycan’ı öz yurdu olarak kabul edememiştir. Öz yurduna vuslatı değil de hasreti tercih eder. Azerbaycan’ın ve iğde ağacının hayallerindeki gibi hep öyle kalmasını ister. Süreyya ve Gülnaz için ise vuslat mümkündür. Hem sevdikleri adamlar ile vuslata erecek hem de öz yurtlarına kavuşacaklardır. Fakat yine bu vuslat sınırdır. Sevdikleri ile Azerbaycan’a dönecekleri gün trajik bir olay yaşanır. Eyvaz, İran’da yaşadığı dönemlerde Şah yönetimine karşı çıktığı için hapis cezasına çarptırılmıştır. Türkiye’ye de kaçarak gelmiştir. Öz vatanlarına, Azerbaycan’a, dönecekleri o gün Eyvaz, İran’dan gelen ajanlar tarafından öldürülür. Eyvaz’ın da vuslatı yarım kalır. Gülnaz için Eyvaz kaybettiği vatanıdır ve Eyvaz’ın kaybıyla ikinci kez vatanını kaybeder. Eyvaz ile vuslatı yarım kalan Gülnaz, öz yurduyla olacak vuslatından da vazgeçer ve Türkiye’de kalma kararı alır. Piyesin sonunda bizleri bir vuslat daha bekler. Gülnaz kız kardeşi Süreyya ile vedalaşırken kendisinin Eyvaz’la çekilmiş olan bir fotoğrafını Süreyya’ya verip Azerbaycan’a götürmesini ister. Vuslatın ışığı bir fotoğraf karesinde yanar. Bu dünyada kavuşamayan iki genç; öz yurtlarında, bir fotoğraf karesinde vuslata erer.

SONUÇ

İlyas Efendiyev, 20. yüzyıl Azerbaycan edebiyatının en önemli temsilcilerinden biridir. Kaleme aldığı eserleri ile piyes türünün gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Sahnelenen piyesleri ile bir döneme kendi adını vermiş ve “İlyas Efendiyev Tiyotrosu” olarak adlandırılan bir dönem oluşturmuştur. Çalışmada seçilen piyesler temelinde tarihî konulu piyeslerdir. Konularını tarihten almıştır ve savaş/kahramanlık/ayrılık/aşk gibi temaları vardır. İlyas Efendiyev tarihî konulu piyesleri ile aslında bir noktada tarih yazıcılığı yapmıştır. Çünkü piyeslerinde ele aldığı konular ile; Karabağ Hanlıklarının çöküşü, bu çöküşü takip eden Rus hâkimiyeti, hem Kuzey hem Güney Azerbaycan’da 1917-1920 yılları arasında yaşanan bağımsızlık mücadeleleri, Kuzey Azerbaycan’da 1920 yılından 1991 yılına değin süren Sovyet yönetimi ve bu yöntemin halkın üzerindeki olumsuz etkileri gibi tarihsel gerçekliklere temas etmiştir. Bu piyesleri ile Azerbaycan’ın iki yüz yıllık tarihi gözler önüne serilmiştir. Azerbaycan tarihine ışık tutan, bu denli önemli bir muhteviyata sahip eserlerinde İlyas Efendiyev; büyük bir başarı ile insan doğasına, duygulara, hasret/vuslat duygularına dokunmuştur. Karakterler bazen sevdiklerine, bazen vatanlarına, bazen çocukluklarında kalan bir ağaca hasret duymuş ve vuslatı ümit etmişlerdir. Sürekli ayrılık ile sınıran karakterler vuslat yolunda ölümü dahi göze almışlardır. İlyas Efendiyev piyeslerinde vuslat temasını ölümle sınırmıştır. Karakterlerin vuslatı ya ölüm ile yarım kalmıştır ya da karakterler vuslat için ölümü seçmişlerdir. Ele alınan “Mahnı Dağlarda Kaldı”, “Hükümdar ve Kızı”, “Sevgililerin Cehennemde Vuslatı”, “Tenha İğde Ağacı” piyeslerinde vuslat teması şu şekilde görülmüştür:

a) “Mahnı Dağlarda Kaldı” piyesinde vuslat teması Şahnaz ve Nicat karakterleri üzerinden incelenmiştir. Bu iki genç birbirlerine büyük bir aşkla bağlı olmalarına rağmen aşklarına karşı çıkan aileleri, aralarındaki sınıf farklılığı ve birbirlerine zıt düşen siyasi görüşleri ile hicran/ayrılık yaşamışlardır. İlyas Efendiyev’in piyes boyunca ayrılıkla sınıdığı vuslat, piyesin sonunda kendisini göstermiştir: Şahnaz son nefesini Nicat’ın kollarında vermiştir.

b) “Hükümdar ve Kızı” piyesinde Karabağ Hanı İbrahim Han’ın kızı Ağabeyim Ağa karakteri üzerinden vuslat teması incelenmiştir. Ağabeyim Ağa asıl sevdiği Saday Bey ile değil de vatanının menfaatini düşünerek İran Şahı ile evlilik yapmıştır. Ağabeyim Ağa için ilk ayrılık da bu şekilde Saday Bey ile yaşanmıştır. Evlenip İran Sarayı’nda yaşaması ile birlikte de kendi topraklarından, Şuşa’dan ayrılmıştır. Artık hem Saday Bey’e hem de Şuşa’ya hicran/ayrılık duyguları başlamıştır. Karabağ’ın özgürlüğünü kaybetmesi, kız kardeşi Saltanat Beyim’in ve babası İbrahim Han’ın öldürülmesi ile vuslatı bekleyen Ağabeyim Ağa için yeni yıkımlar, yeni hicranlar yaşanmıştır. Onun için vuslat sadece sevgiliye kavuşmak değil, vatanına da kavuşmaktır. Ağabeyim Ağa’nın hicranla sınıanan vuslatı ancak Şuşa tekrar bağımsızlığına kavuşunca mümkün olacaktır.

c) “Sevgililerin Cehennemde Vuslatı” piyesinde Humar ve Ayaz Turan karakterleri üzerinden vuslat teması işlenmiştir. Humar ve Ayaz Turan; aşkları ayrılık ile sınıanan iki gençtir. Bu iki genç vuslatı beklerken aralarına dönemin siyasi rejimi ve hükümetin kanlı elleri girmiştir. Ayaz Turan Pantürkist olmakla suçlanıp tutuklanmıştır. Verilen ceza ise ölümdür. Vuslatı bekleyen aşkın karşısında artık ölüm vardır ve bu iki aşığın da vuslat için tek çaresi ölüm olmuştur. Humar, vuslatın habercisi olan gelinliği ile Ayaz’ın yanına gitmiş ve vuslatın anahtarı olan zehri birlikte içmeleri için Ayaz’a uzatmıştır. Zehir vuslatın anahtarı olmuştur çünkü bu iki genç için ölümden başka kavuşmak kalmamıştır. Zehri içip birbirlerinin kollarında can vermişlerdir.

d) “Tenha İğde Ağacı” piyesinde vuslat teması sadece sevgiliye vuslat olarak işlenmemiştir. Piyeste çok daha güçlü bir duygu ile vatana vuslat, geçmişe, hatıralara, anılara vuslat hâkim olmuştur. İlyas Efendiyev bu piyesinde vuslat konusunu sevgiliye dair duygulardan uzaklaştırarak ona sosyal ve millî boyutlar yüklemiştir. Vatana vuslat, toprağa vuslat, ağaca vuslat bu piyesin en kıymetli taşları olmuştur. Piyesin başkarakteri Kerim Bey, öz yurdu Karabağ’dan İstanbul’a göç etmek zorunda kalan bir ailenin oğludur. Ömrünü vatanından ayrı geçirmiş, vatan hasreti çekmiştir. Azerbaycan’a duyulan özlem ve vatana duyulan kavuşma hasreti, işlenen vuslat temasından biridir. Kerim Bey’in vuslatının ümidi ise çocukluk hayallerinde kalan iğde ağacıdır. Karabağ’da evlerinin bahçesinde bulunan ve artık sadece hayallerinde kalan iğde ağacı, Kerim Bey’in Azerbaycan’a olan özlemidir ve Kerim Bey için vuslat bir iğde ağacıyla mümkün olacaktır. Kerim Bey’in aile üyeleri de vatanlarına özlem çekmiş ve vuslatı beklemişlerdir. İlyas Efendiyev’in bu piyesinde de vuslat ölüm ile sınıanmıştır. Kerim Bey’in kızı Gülnaz, sevdiği adam ile evlenip Azerbaycan’a, öz yurduna kavuşacağı gün yani hem sevgiliye hem de vatana vuslatı yaşayacağı gün ölüm gerçeği ile karşı karşıya kalmıştır. Sevdiği adam öldürülmüştür. Yaşadığı kayıptan sonra vataniyle olacak vuslatı da reddetmiş, Azerbaycan’a gitmeyip Türkiye’de kalmıştır.

İlyas Efendiyev ele alınan bu piyesleri ile hasretin hüznünü, vuslata giden yolu, bu yoldaki umutları, yarım kalan vuslatı ince ince gönüllere işlemiştir. Vuslat ile hicran arasındaki tezatlıkları, hicran ile vuslatın birbiriyle olan yarışını bizlere göstermiştir. Bu öyle bir yarıştır ki her hicranı bir vuslat ümidi, her vuslatı ise hicran takip etmiştir. Hicran ile vuslatın birbiriyle olan döngüsü İlyas Efendiyev’in piyeslerinde kendisini göstermiştir.

Vuslat denilince akıllara sadece sevgiliye vuslat gelirken İlyas Efendiyev kaleme aldığı piyesleri ile “vuslat” kavramına yeni boyutlar kazandırmıştır. Bir insanın toprağına, bağımsızlığına, yeri

geldiğinde bir ağaca bile vuslat duygusu besleyebileceğini ve sevgiliyi bekler gibi bu hayallere kavuşmayı bekleyebileceğini bizlere göstermiştir. Kaleme aldığı bu piyeslerinde millî duyguları vuslat teması ile güçlendirerek duygu ve düşünceleri daha donanımlı bir şekilde aktarmıştır. Yarattığı karakterler sevgiliyi bekler ve sevgiliyi özler gibi Azerbaycan'ın bağımsızlığını beklemiştir. Bu noktada İlyas Efendiyev için Azerbaycan tiyatrosunda vuslat kavramına yenilikler getiren ve bu kavramı yücelten bir sanatkar demek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

Barmanbay, A. (2020a). *Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü.

Barmanbay, A. (2020b). Gurbet Şairi Ağabeyim Ağa Ağabacı ve Vatan Bağı. *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar*. İzmir: Duvar Yayınları: 27-43.

Barmanbay, A. (2021). Sürgündeki Şair Mustafa Ağa Arif ve "Ağlaram" Şiiri. *Fifth International Conference on Economics & Social Sciences*: 745-757.

Çağlak, A. (2021). Sovyet Rusya'da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu-İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu'nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı. *Harp Tarihi Dergisi*, S. 3: 43-81.

Dilek, İ. (2019). Türk Dünyası Edebiyatında Reprssiya, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara, S. 48: 27-82.

Efendiyev, İ. (2008). *Piyeslerinden Seçmeler* Bakı: Qafqaz Universiteti Yayınları.

İlyas Əfəndiyev: Biblioqrafiya (2014). Tərtibçi: Gülbəniz Səfərəliyeva. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası.

İsmayılov, Y. (2006). İlyas Əfəndiyevin tarixi dramlarında müasirlik. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri*. Bakı: Elm: 104-111.

Kolunsağ, İ. (2023). Klasik Türk Şiirinde Bir Vuslat Aracı Olarak Toprak, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, s. 68-79.

Kurnaz, C. (2010). Vuslat Yolculuğu, *Turkish Studies*, C. 5, S. 3, s. 447-461.

Morkoç, A. (2022). *Azerbaycan Edebiyatında Hikâye*. İstanbul: DBY Yayınları.

Okumuş, N. (2023). *İlyas Efendiyev'in Piyeslerinde Tarih*. Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Doç. Dr. Afina Barmanbay. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı.

Özbalık, G. (2020). *Binbir Gece Masallarında Aşk ve Vuslat*. Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Şahbazova, S. (2002). *İlyas Əfəndiyev'in tarixi dramları*. Bakı: Grifli Nəşr.